

TASZ Köziratok

A TASZ a szólásszabadságról

Megtörténhet-e, hogy a szólás szabadsága veszélyezteti a demokráciát? Különbséget tehet-e a jog gyűlölködő megnyilvánulások között, helyzet és hangnem alapján? Takarozhat-e a közszereplő a magánember személyiségi jogaival a közéleti tevékenységéről folyó vitában? Nyilvánosságra hozhatók-e államtitoknak minősített, de közérdekű információk? Ki kell-e szolgáltatni a rendőrségnek informátora nevét az újságíró? Alapíthat-e lapot az állam, szerkeszthet-e tv-műsort a kormány? Betiltható-e a műalkotás azon az alapon, hogy mások érzékenységét sérti? Tilalmazható-e a szólás azon az alapon, hogy közérkölcst sért?

Ma Magyarországon ezek a szólásszabadság körüli viták sarkalatos kérdései.

Miért fontos a kifejezés szabadsága?

A TASZ a kifejezés szabadságát a szabad társadalmak nélkülözhetetlen velejárójának tekinti, mert:

- A kifejezés szabadsága az egyén egyik legalapvetőbb joga. Ez teszi lehetővé számára, hogy vágyait, gondolatait, tapasztalatait társas lényként másokkal is megossza. Az emberi méltóság és a szabad véleménynyilvánítás elválaszthatatlanok egymástól.
- A kifejezés szabadsága a társadalmak fejlődésének, szellemi gazdagodásának motorja. Ha a káros és hasznos vélemények egyaránt napvilágra kerülhetnek, ha szabad vitában ütközhetnek ellentétes nézetek, akkor, és csakis akkor van esély a téves vélekedések kiszűrésére.
- A kifejezés szabadsága teszi lehetővé, hogy az állam útján a polgárok közössége kormányozza önmagát. Nincs demokrácia jól informált polgárok nélkül.
- A kifejezés szabadsága, a szabad nyilvánosság a leghatékonyabb ellenszere a hatalmi visszaéléseknek, így a korrupciónak is. A médiák szabadsága védi a közt a korlátain átlépő hatalomtól, de védheti a hatalomra jutott politikust is a hatalmi helyzet okozta torzulásoktól.

Milyen alkotmányos rendelkezések védik a kifejezés szabadságát?

Magyarország alkotmánya a 61. § (1) bekezdésében deklarálja, hogy mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, valamint a

közérdekű adatok megismerésére és terjesztésére. Az alkotmány 8. § (1) bekezdése szerint a Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége, korlátozásuk csak törvényben megengedett. A 8. § (2) bekezdése pedig kimondja, hogy alapvető jog lényeges tartalmát még törvény sem korlátozhatja.

A véleményszabadság alkotmányos értelmét legteljesebben az Alkotmánybíróság 30/1992. sz. határozata fejtette ki. A döntés rögzíti a szólásszabadság kitüntetett szerepét, és az állam semlegességének megfelelően kimondja: "A szabad véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi." A kifejezés szabadsága azonban nemcsak azt a negatív kötelezettséget rója az államra, hogy ne avatkozzon be a közlésbe annak puszta tartalma alapján, hanem azt a pozitív kötelezettséget is, hogy hozza létre a szabad véleménynyilvánítás intézményi feltételeit. "Az egyéni véleménynyilvánítási szabadság szubjektív joga mellett (...) az alkotmány 61.§-éből következik a demokratikus közvélemény kialakulása feltételeinek és működése fenntartásának biztosítására irányuló állami kötelezettség."

A 30/1992. sz. határozat egyik legfontosabb megállapítása az, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága az úgynevezett kommunikációs alapjogok "anyajoga". "Ebből eredő külön nevesített jogok a szólás- és sajtószabadság, amely utóbbi felöleli valamennyi médium szabadságát, továbbá az informáltsághoz való jogot, az információk megszerzésének szabadságát. Tágabb értelemben a véleménynyilvánítási szabadsághoz tartozik a művészi, irodalmi alkotás szabadsága és a művészeti alkotás terjesztésének szabadsága, a tudományos alkotás szabadsága és a tudományos ismeretek tanításának szabadsága."

A tág értelemben vett kommunikációs szabadságot garantálja a 61.§ mellett a petíciós jogot megemlítő 64.§, továbbá a magánszférát védő és a társadalmi részvételt is megalapozó cikkelyek együttese: a vallásszabadságról szóló 60. § és a művészeti és tudományos élet szabadságát előíró 70/G §. Fontos megjegyezni, hogy míg maga a véleménynyilvánítás kivételes esetben korlátozható, ennek tükörképe, tehát a véleménynyilvánítástól való tartózkodás sohasem. Hitbéli, etikai, s – kivéve a közszereplőket – politikai meggyőződésének kinyilvánítására senki nem kényszeríthető.

A frekvenciákon mint szűkös erőforrásokon osztozó elektronikus médiákkal kapcsolatban az Alkotmánybíróság az állam kötelességét a "teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valóságű", kormányzattól független, országos közszolgálati rádiózás és televíziózás biztosításában, a tájékoztatási monopóliumok kialakulásának megakadályozásában látja (37/1992. sz.).

Az alaptörvény a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény, a közérdekű adatok nyilvánosságát szabályozó törvény, továbbá a sajtószabadságról szóló törvény és a rádiózásról és televíziózásról rendelkező törvény megalkotásához széles körű konszenzust, kétharmados parlamenti többséget követel meg.

Mi a nemzetközi gyakorlat?

A szólásszabadság korlátozása kapcsán három alapelv, illetve eljárási módszer kristályosodott ki a demokratikus államok huszadik századi gyakorlatában.

Az első világháború idején, a háborúellenes tiltakozó mozgalmak tevékenysége arra készítette az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságát, hogy a véleményszabadságról vallott nézeteit kifejtse. A *Schenck v. U.S.* ügyben Holmes bíró fogalmazta meg a *“clear and present danger”* (*“nyilvánvaló és közvetlen veszély”*) elvét. A bíró azzal a hasonlattal élt, hogy aki egy zsúfolásig megtöltött teremben tüzet kiált, nem élvez a szólásszabadság védelmét. Az 1969-es *Brandenburg v. Ohio* ügyben a Legfelsőbb Bíróság a holmes-i gyakorlatból fejlesztette ki a *Brandenburg-tesztet*: a korlátozás akkor indokolt, ha a törvényellenes tette való szándékos felhívás magában hordja a cselekedet elkövetésének objektív valószínűségét.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában a korlátozás szükségességét minden esetben a hely, az idő és a körülmények összessége határozza meg. Nincsen tehát olyan kijelentés, amely *kontextusától* függetlenül, pusztán tartalma alapján korlátozható lenne.

A második világháborút követően a rasszista uszítást számos európai államban az amerikai jogelveknél szigorúbban kezdték korlátozni. A holokauszt borzalmait elsősorban azokat az országokat készítették kíméletlen fellépésre a neonáci propagandával szemben, ahonnan a hitleri pusztítás annak idején elindult. Ausztriában egytől tíz évig, Németországban pénzbüntetéstől három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetik azt, aki nyomtatott vagy más formában hitlerista célokat propagál, a Harmadik Birodalmat élteti, vagy tagadja a holokausztot. Németországban tilos betiltott pártok eszméit terjeszteni, (kivéve, ha a közlés tudományos, oktatási vagy művészi célokat szolgál), s büntetendő az alkotmányellenes szervezetek ismertető jeleinek használata. A skinhead-mozgalmakkal szembeni hatékonyabb fellépés érdekében 1992-ben a tilalmat kiterjesztették a “náci szimbólumokhoz hasonlatos” jelképekre is. Az 1960-as német “izgatási” törvénymódosítás indokolása úgy foglalt állást, hogy a gyűlölet céltáblájául kiszemelt embercsoportnak nem kell feltétlenül tudnia a támadásról – elegendő,

hogy a gyűlölködő beszéd alkalmas legyen a félelemkeltésre, azaz, hogy csak potenciális veszély álljon fenn.

A strasbourgi bíróság az *Observer and Guardian v. U.K.* (1991) ügyben nyilvánította ki, hogy a sajtó a társadalom "éber őre". Csakhogy a modern tömegkommunikációs eszközök "örködése" a demokratikus politikán szembeállította a közszereplők személyiségi jogait és a sajtószabadságot. Az ellentmondás feloldásában döntő jelentőségűnek bizonyult a strasbourgi bíróságnak a *Castells v. Spain* (1992) ügyben hozott ítélete. Ennek indokolásában a bíróság leszögezte, hogy a bírálat megengedhető határa más és más attól függően, hogy ki a bírálat tárgya: politikusok esetében ez a határ tágabb, mint magánszemélyek tekintetében. Demokratikus társadalomban a közszerepléssel járó funkciót vállalók véleménye, viselkedése nem tekinthető magánügynek. A köztisztséget önként vállalják annak tudatában, hogy a nagy nyilvánosság előtt végzett tevékenységüket a sajtó nyomon követi, sőt, magatartásuk alapján értékítélet megfogalmazására is jogosult.

A véleményszabadság kiemelkedő társadalmi szerepe jó néhány európai országot arra késztetett, hogy a sajtót a rendőrség zaklatásaival szemben kitüntetett védelemben részesítse. Több államban az ügyvédekhez, orvosokhoz és papokhoz hasonlóan védik a sajtómunkások kiváltságait. A francia büntetőeljárás törvény például előírja: "Sajtó vagy műsorszolgáltató vállalkozás területén vizsgálatot csak bíró vagy államügyész fogantathat, akinek biztosítania kell, hogy a nyomozás ne veszélyeztesse az újságírói hivatás szabad gyakorlását, továbbá ne akadályozza, és ne késleltesse indokolatlanul az információ terjesztését". Ausztriában az 1981-es médiatörvény – egyebek mellett – bírói döntéshez köti a tömegtájékoztatási vállalkozások helyiségeinek, létesítményeinek megfigyelését, s ezt is csak legalább tízévi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény alapos gyanúja esetén engedheti meg.

A szólásszabadság hazai problémái

Gyűlöletkeltő beszéd

A magyar Alkotmánybíróság működése első tíz évében világos álláspontot alakított ki a szólásszabadság korlátairól. 30/1992. sz. határozatában a testület leszögezte, hogy "alapjog és szabadság tartalma (...) csak más alapjog vagy alkotmányos érték védelme érdekében, elkerülhetetlen esetben, a szükséges mértékben és arányos módon korlátozható". A döntés kimondta, hogy a büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben ultima ratio: nem kerülhet sor a büntetőjog

alkalmazására, ha enyhébb felelősségi szabályok is elegendőek a védelemre. Vizsgálandó kérdés, hogy ha a büntetőjogi korlátozás szükséges a cél eléréséhez, vajon a lehetséges legszűkebb körre szorítkozik-e. Az amerikai jogelvekre és a strasbourgi gyakorlatra alapozó határozat felállította a véleményszabadsággal szembeállítható értékek hierarchiáját: “A vélemény szabadságával szemben mérlegelendő korlátozó törvénynek nagyobb a súlya, ha közvetlenül másik alanyi alapjog érvényesítésére és védelmére szolgál, kisebb, ha ilyen jogokat csakis mögöttesen, valamely ’intézmény’ közvetítésével véd, s legkisebb, ha csupán valamely érték önmagában a tárgy (például a köznyugalom)”. A véleményszabadságot korlátozó törvényeket pedig megszorítóan kell értelmezni.

A rendszerváltás utáni magyar közvélemény jelentékeny hányadát sokkolta, hogy a szólásszabadság nyilvánosságot teremtett elfeledettnek hitt szélsőjobboldali nézeteknek is. Az indulatok akkor lobbantak fel igazán, amikor – 1996 tavaszán – a Fővárosi Bíróság felmentett néhány neonácit, akiket a holokauszt tagadása miatt helyeztek vád alá. Az 1996. tavaszi sajtópolémiában résztvevők “megengedő” és “korlátozó” táborra oszlottak. A korlátozás-pártiak egyik állítása úgy szólt, hogy a neonáci megnyilatkozások sérelmet okoznak, a holokauszt tagadása meggyalázza az áldozatok emlékét, a náci jelvények nyilvános használata riadalmat kelthet a túlélőkben, ráadásul Auschwitz az eddigi történelmi bűnökhöz képest más minőségű esemény. A korlátozás-pártiak szerint a náci megnyilvánulások gyűlöletet szítanak, a gyűlölet pedig erőszakos tetteket gerjeszt, s ez az összefüggés akkor is indokolja a beavatkozást, ha a veszély nem közvetlen és nyilvánvaló. A harmadik korlátozaspárti érv szerint a náci ideológia bevallott célja a demokratikus államrend felforgatása, ezért az ilyen beszéd megtűrése teszi a tolerancia híveit védtelenné az intolerancia rohamával szemben.

A TASZ a “megengedő” oldalon kifejtett nézeteket osztja. Először, a nyilvánvalóan hamis nézetek terjesztésének betiltása is ártalmas lehet. Amíg nem tilos tagadni a holokauszt tényét, a szakirodalomban járatlan közönség is jó okkal fogadja el, hogy a szakértők konszenzusa igaz. Ha azonban bármely tézist kivonnak a nyilvánosan kétségbe vonható állítások köréből, ezzel a laikus közönséget megfosztják a biztosítéktól, melyen a történelem tényeire vonatkozó meggyőződése nyugszik. Másodsor, ha egy már amúgy is izgatott hangulatú tömeget szólítanak fel erőszakos cselekvésre, és a kiszemelt áldozat ott van a helyszínen, akkor a veszély, hogy a beszédet atrocitások fogják követni, világos és közvetlenül jelenlévő. Ha azonban ugyanezzel a szöveggel dolgukra siető, közömbös járókelőket zaklat a szónok, és a bűnbak nincs jelen, akkor a veszély elhanyagolható: a beszéd és a tettek közötti összefüggés nem világos, áttételes. Harmadszor, ha az intézmények

működőképesek és működtetőik egységesek az antidemokratikus radikalizmus elutasításában, akkor a szélsőséges beszéd csak nagyon szűk körben arathat sikert. A rasszizmus ellen valóban határozottan kell fellépni, de elsősorban *nem* a büntetőjog eszközeivel.

Közszereplők bírálata

A rendszerváltás utáni közélet egyik nagy kérdése volt, miként fogják elviselni az új, demokratikus politika szereplői a nyilvánosság – nyitott társadalmakban megszokott – szoros kontrollját, az olykor kellemetlen szurkálódásokat. Az első kormányzati ciklusban a miniszterelnök két alkalommal is büntetőeljárást kezdeményezett “hivatalos személy megsértése” miatt. Mindig akad politikus, aki megsértődik a róla készített szöveges, illetve képi ábrázoláson, és polgári peres úton kíván elégtételt venni.

A végső döntést meghozó rendes bíróságok és az Alkotmánybíróság a strasbourgi gyakorlattal egyezően bírálták el az ügyeket. Érdekes módon, a polgári peres bíróságok számára a Legfelsőbb Bíróság régi, – még a diktatúra idején keletkezett – ám mégis időtálló állásfoglalása ad iránymutatást. Eszerint véleménynyilvánítással, értékeléssel, bírálattal szemben nem követelhető helyreigazítás pusztán azért, mert a tartalma vitatható. Személyiségi jogi sérelem akkor állapítható meg, ha a sajtóközlemény más személyiségét sértő, valótlan állítást tartalmaz, vagy kifejezőmódjában indokolatlanul bántó, lekicsinylő, durván sértő kifejezést használ.

Az Alkotmánybíróság 36/1994. sz. határozatával számúzta a hivatalos személyek becsületvédelmének – még a tekintélyelvű rendszerekből visszamaradt – intézményét a magyar jogrendből. A döntés szerint a közszereplőket nem illeti meg szélesebb körű becsületvédelem, mint a magánembert – éppen ellenkezőleg. A velük szemben megengedett bírálat határai tágabbak, mint a magánszemélyek esetében. A sajtószabadság különleges védelmet követel akkor, amikor közügyeket és a közhatalom gyakorlását, a közfeladatot ellátó, illetve a közéletben szerepet vállaló személyek tevékenységét érinti.

Művészi kifejezés szabadsága

A kilencvenes években két alkalommal is előfordult, hogy művészi megnyilvánulások váltottak ki – a jobboldali kormányokat is erősen foglalkoztató – botrányokat. 1991-ben az Új Hölgyfutár című művészeti lap ironikus állami címer-ábrázolása, 1999-ben pedig a világhírű avantgárd képzőművész, Hermann Nitsch-nek, a Kiscelli Múzeumban tartott kiállítása háborította fel az erkölcsöszöket. Az előbbi esetben az

állam tekintélyét féltő ügyészség lefoglalta a kinyomtatott lapszámokat, az utóbbi esetben a vallásügyekért felelős államtitkár a "vallásos emberek érzületeinek megsértése" miatt a kiállítás bezárását követelte. A művészi kifejezés szabadságáról szólva a következőket kell szem előtt tartanunk. Először, a művészet kísérletező tevékenység, állandóan feszegeti a mindenkori közízlés határait. Nem születhetnek jelentős alkotások, ha a közönség egy részének érzéseit sértő művektől megtagadják a nyilvánosságot. Másodsor, a mű álláspontja nem feltétlenül esik egybe az általa bemutatott álláspontokkal, és ritkán foglalható egyértelmű szavakba. Ezért a művészi kifejezés esetében hatványozottan igaz, hogy a szólás korlátozása nem alapulhat a közölt nézetek tartalmán. Végezetül, demokratikus társadalomban az államot vezérlő politikai alapelvek, s az ezeket megjelenítő jelképek sem vonhatók ki a nyilvános vita alól. Így tehát a művészettől sem tagadható meg a jog, hogy az állami jelképeket ironikus vagy kritikai éllel ábrázolja.

Reklám

A közerkölcsre hivatkozva indítottak néhány éve hadjáratot reklámszakmai szervezetek a Cosmopolitan című magazin óriásplakátja ellen, amely férfikézzel eltakart női mellet ábrázolt. Ezzel egy időben egy köztéri hirdetőfelületeket birtokló cég megtagadta egy meleg érdekvédő szervezet óvszerhasználatot propagáló közhasznú plakátjainak kiragasztását, mivel azokon – teljesen nyilvánvalóan – férfi nemi szervre utaló ábrázolások voltak.

A TASZ szerint a közerkölcsre mint a szólásszabadság korlátjára csak egészen kivételes esetben lehet hivatkozni. Akkor, ha az öncélú (tehát: nem lapot, óvszert, vagy más egyebet reklámozó és művészi jelentéssel sem bíró) ábrázolás önmagában is az agresszió közvetlen veszélyét ébreszti, vagy – kikerülhetetlensége folytán – gyermekek fejlődésére hat károsan. Nem a közerkölcs, hanem a magánszféra sérthetetlensége lehet a hivatkozási alap például akkor, amikor a balesetek, bűncselekmények és különös betegségek magatehetetlen és kiszolgáltatott áldozatait naponta mutogatják közvetlen közlelől az alantas vágyakra apelláló, nézővadász kereskedelmi csatornák.

Magántitok

1999-ben botrány pattant ki amiatt, hogy az államilag finanszírozott Postabank kedvezményes, ún. V.I.P.-hitelekkel segített közismert személyiségeket, illetve azok családtagjait. Az egyik gazdasági lap közzétette az általa hitelesnek vélt V.I.P.-listát politikusok, köztisztviselők, művészek, sportolók, valamint a nyilvánosság előtt

ismeretlen vállalkozók, banktisztviselők és mások neveivel. Hol húzhatók meg a banktitok – mint speciális magántitok-fajta – határai? A TASZ azt az álláspontot képviseli, hogy a közvéleménynek joga van megtudni, kik azok a köztisztséget betöltő személyek, akik – ha közvetve is – közpénzek terhére jutnak kedvezményekhez. A művészek és a sportolók azonban – legyenek bármennyire ismertek – a vezető köztisztviselőkénél több joggal tarthatnak igényt a banktitok nyújtotta védelemre. Természetesen az államnak is lehetnek titkai, a TASZ ennek ellenére aggasztónak tartja, hogy 1998 elején a kormányzat kezdeményezésére büntetőeljárást indítottak a Dunáról született “titkos” magyar-szlovák szerződéstervezetet nyilvánosságra hozó napilap főszerkesztője ellen. Ugyancsak a sajtószabadságot súlyosan veszélyeztető problémának tartja a TASZ, hogy alig egy év alatt négy szerkesztőségben tartottak házkutatást – a postabanki V.I.P.-lista és a két “államtitok-sértés” ügy mellett egyszer egy téves bejelentés nyomán is.

A TASZ a szólás szabadságáért

A kifejezés szabadsága Magyarországon ma hasonlíthatatlanul nagyobb, mint a rendszerváltás előtt volt. Azonban még nem kielégítően biztosított. A TASZ öt ponton lát szükségesnek gyors változtatást.

- A Büntető törvénykönyv még mindig túlságosan tág körben üldözi a szólás szabadságát. A “törvény vagy hatósági rendelkezés elleni izgatás” tényállása nem elég egyértelmű, a “nemzeti jelkép megsértése” és az “önkénturalmi jelkép használata” tényállások egyértelműen ellentétesek a szólásszabadság alapelvével.

- A titokvédelem hazai gyakorlata sérti az információszabadság elvét. Megengedhetetlen, hogy sajtószervek ellen rendőri eljárást indítsanak pusztán azért, mert államtitokká minősített, ám a közre tartozó információkat hoztak nyilvánosságra. Publikáció miatt házkutatást és kihallgatást tartani csak bírói felhatalmazással legyen szabad. A döntéshozó bírónak mérlegelnie kell, hogy mi okoz nagyobb kárt: az államtitok megsértése vagy a nyilvánosságot kívánó információ titkosítása.

- A sajtó, s különösen az elektronikus sajtó terén ma a médiamonopóliumok kialakulása veszélyezteti leginkább a szólás szabadságát. Hatékony monopóliumellenes törvényhozásra van szükség, mely valódi versenyhelyzetet teremti.

- Felül kell vizsgálni a közszolgálati rádiózás és televíziózás jelenlegi szabályait. Biztosítani kell, hogy a rádiót és televíziót felügyelő kuratóriumok ne működhessenek kizárólag kormánypárti szervekként. Biztosítani kell továbbá, hogy a pártatlan tájékoztatás védelme ne

adhasson ürügyet a tájékoztatás szabadságának öszspárti megcsonkítására.

- A művészetek állami támogatása nem tehető függővé sem a közhivatalnokok, sem a nagyközönség ízlésétől. Ezen a téren is érvényesülnie kell az állam világnézeti és kulturális semlegességének. Ezért a támogatások kiosztását független szaktekintélyekből álló kuratóriumokra kell bízni; a kuratóriumoknak önállóan kell dönteniük; és biztosítani kell, hogy döntéseiket a kormány ne bírálhassa felül.